

PSIHOLOŠKA DIMENZIJA RELIGIJE I RELIGIOZNE MOTIVACIJE

Mersiha Jusić

Pojam religije je latinskog porijekla i otprilike bi se mogao opisati kao Božiji strah. Etimološki se latinska riječ *religio* izvodi od glagola *religere*, kao i *re-ligare*. U oba slučaja, ona označava aktivno okretanje sebe ka nečemu, kao i „pasivnu navezanost na neku višu moć, neku vezu, ugovor ili zavjet između čovjeka i božanstva“.¹

Ipak, ne postoji jednostavna definicija kojom bi se obuhvatilo značenje ovog pojma, ni svih religija na svijetu. Većina ljudi pod religijom podrazumijeva sistem vjerovanja, rituala, praksu i bogoslužje u čijem središtu se nalazi svijest o jednom nadnaravnom biću. Prilično sveobuhvatnom čini se definicija koju navode English & English (1976.): „Religija je sistem shvatanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili nadnaravnim svijetom i često u odnos jednih s drugima te od koga (sistema) religiozna osoba dobija niz vrednota prema kojima ravna i prosuđuje naravni svijet“. Dakle, ujedinjujući fenomen za sve religije je odnos prema Nadnaravnom. Glock i Star (prema Čorić, 1999.) navode pet glavnih dimenzija religije: religiozno iskustvo, intelektualna dimenzija, značenje vjere za život (konsekventna dimenzija), ideološka dimenzija i ritualna dimenzija.

¹ Laća, J. (1999). *Religijski leksikon*, Masta, Zagreb

Iako, kad su u pitanju različite religije, postoje znatne različitosti u pojedinostima, ipak postoji koncenzus u ovim općenitijim sferama u kojima se manifestira religioznost. Navedena područja (dimenzije) možemo smatrati sržnim dimenzijama religioznosti.

Iskustvena dimenzija odnosi se na činjenicu da sve religije imaju određena očekivanja, bez obzira kako su ona precizno formulirana, da će religiozna osoba u određenom momentu steći direktno znanje o krajnjoj stvarnosti ili iskusiti vjerska osjećanja.

Ovdje spadaju sva osjećanja, percepcije i senzacije koje osoba doživljava kroz bilo koji nivo komunikacije sa Božanstvom ili općenito transcendentalnim autoritetom. Naglasak koji se stavlja na religijska osjećanja može varirati od religije do religije, kao i važnost koja se pridaje misticizmu bilo koje vrste. Sigurno je da se u okviru svake religije subjektivno religijsko iskustvo smatra znakom individualne religioznosti.

Intelektualna dimenzija vezuje se za spoznaju i informiranost osobe o osnovnim načelima religije i svetim spisima. Intelektualna i ideološka dimenzija su jasno povezane, jer je znanje o vjerovanju neophodni uvjet za njegovo prihvatanje. Ipak, vjerovanje ne mora uslijediti

poslije znanja, niti se svako znanje odnosi na vjerovanje.

Ideološka dimenzija bazirana je na očekivanju da će se religiozna osoba držati određenih uvjerenja. Sadržaj tih uvjerenja je, naravno, različit od religije do religije, pa i u okviru iste religijske tradicije postoje različita uvjerenja.

Konsekventna dimenzija (značenje vjere za život) razlikuje se od prethodne četiri, jer se odnosi na sekularne efekte religioznog vjerovanja, prakse, iskustva i znanja na individuu. Ovdje spadaju propisi o tome šta bi ljudi trebali raditi i kakve bi stavove trebali imati kao pripadnici neke religije.

Glock i Stark smatraju da ove dimenzije pružaju referentni okvir za izučavanje religije i mjerenje religioznosti. Ipak, rijetka su istraživanja koja uključuju sve dimenzije odjednom, većina je bazirana na unilateralnom, a ne multilateralnom pristupu. Osim Hallovih, Leubovih, Starbuckovih i Jamesovih ranih radova, gotovo nimalo pažnje nije se pridalo iskustvenoj dimenziji religije. Većina indikatora religioznosti smješta je u okvire ritualne i ideološke dimenzije.

Po svojoj prirodi se konsekventna dimenzija ne može izučavati odvojeno od ostalih dimenzija zato što su stavovi i ponašanje u svjetovnim područjima mjerilo religioznosti samo onda kad su zasnovani na religijskom uvjerenju, kad slijede iz religijskog uvjerenja, prakse, iskustva i znanja. Studije su, dakle, uglavnom bile bazirane na usporedbi sekularnih stavova i ponašanja ljudi koji idu i onih koji ne idu u bogomolju, vjernika i nevjernika, da bi se otkrilo ima li religija neki učinak u svakodnevni život ljudi. Istraživači ove kompleksne tematike se slažu da, dok se ne istraži religioznost u svim svojim manifestacijama, pitanje međupovezanosti pet dimenzija ne može biti potpuno objašnjeno.

Dakle, sam pojam religije može biti uže i šire shvaćen. S druge strane, religioznost je mnogo više podložna vrijednosnim individualnim shvatanjima. Čovjekova religioznost se ne mora poklapati s pukom pripadnošću religiji. Neki ljudi ispovijedaju religiju na svoj način, potpuno

neovisno o bilo kojoj organiziranoj religijskoj zajednici, pa čak i od bilo kog organiziranog sistema vjerovanja. S druge strane, uzevši u obzir multidimenzionalnost religije, njeno manifestiranje u mnogim aspektima socijalnog i kulturnog života, ne može se bezrezervno reći da je religiozan čovjek koji izvršava ritualne obaveze.²

Zbog te kompleksnosti, pojedini autori religioznost svrstavaju u kategoriju stava. Tako npr. Bahtijarević (1971.) smatra da je religioznost spoznajni proces (znanje o nečemu), emotivni proces (afektivni odnos prema nečemu) i motivacioni proces (potiče i regulira čovjekovu aktivnost te usmjerava na određene ciljeve i objekte). Vidljivo je da se ovakav pogled na religioznost uglavnom podudara sa spomenutim Glockovim i Starkovim multidimenzionalnim shvatanjem.

Također, pitanje religioznosti usložnjava se činjenicom koju naglašavaju mnogi sociolozi, a to je da biti religiozan u savremenom društvu ne mora značiti neko znanje o sebi, već želju za spoznajom sebe. Ali, iako je vjera u svom suštinskom smislu duboko individualna, ona obično podrazumijeva i socijalnu instituciju i određeno ljudsko zajedništvo, što pitanje religioznosti čini znatno kompleksnijim. Tako npr. Milić (prema Cvitković, 2001.) navodi tri osnovne funkcije spoznaje (pa i religijske): društveno-integrativnu, praktično-tehničku i funkciju društveno-historijske samosvijesti. I Durkheim je u religiji vidio najsnažniju integrativnu i kohezivnu silu društva, kao i refleksiju samog društva. Ritualni i ceremonije, po njemu, „ne samo da ojačavaju veze vjernika i božanstva... nego u isto vrijeme povezuju pojedinca s društvom čiji je član...“³

Obred ne samo da izražava jedinstvo zajednice, nego ga i stvara (Šušnjić, 1998.), nudeći pojedincu kako lični, tako i kolektivni identitet. U skladu s tim, društvene pozicije religije i religijske zajednice su snažnije ako ona pomaže u određenju identiteta i traganju

2 „Religioznost onih koji obavljaju religioznu obrednu praksu, može često biti religioznost bez religije“ (V. Herberg, prema Cvitković, 1974.)

3 Durkheim (1964). *The Elementary Forms of the Religious Life*, Free Press, New York

za odgovorom na pitanje: „Ko sam ja?“ kako na razini društva, tako i na individualnoj razini.

Pored toga, veze religije i nacije proističu iz same čovjekove prakse. Čovjek u svojoj praktičnoj djelatnosti ne može djelovati van nacionalne zajednice, jer se religijski rituali mogu održati jedino u konkretnom, a ne u kosmopolitskom narodu. Religija u formi mora biti nacionalna, a u sadržaju može biti međunacionalna ili nadnacionalna. Dakle, nacionalni element proizvodi religiju u religiju stvarnosti (Majcena, prema Cvitković, 2001.)

Krizni trenuci (poput rata) generiraju nacionalnu solidarnost, kojoj se u drukčijim uvjetima ne bi ni poklanjala pažnja. U slučaju nedovoljno razvijene nacionalne, može jačati konfesionalna svijest. Na konfesionalnu svijest individue utiče stepen njene integriranosti u društvo, stanje u samoj konfesiji, stepen njene institucionalizacije, (ne)sudjelovanje u religioznoj praksi, institucionalne veze sa članovima grupe. U biti, zbog niza socijalnih, kulturnih, političkih, komunikacijskih (s drugim grupama), migracijskih i drugih uvjeta, konfesionalna svijest može jačati ili slabiti. Konfesionalna svijest kao termin koristi se uglavnom u okviru sociologije, dok se u psihologiji koristi pojam religiozne orijentacije, jer je po svojoj prirodi više orijentiran na motivacionu sferu, a ne na puko identificiranje s grupom.

Konceptualna pozadina pojma religiozne orijentacije datira iz perioda poslije Drugog svjetskog rata koji je bio obilježen istraživanjima autoritarne ličnosti i *obilježja, koja bi mogla pomoći u identificiranju osoba za koje je vjerovatno da će prihvatiti etnocentrične ideologije.*

Jedan od tih indikatora je predložio Gordon Allport (Allport & Kramer, 1946.), a to je *uključenost u religiju*. Podaci su ukazivali na to da pripadanje nekoj crkvi i/ili njeno posjećivanje predstavlja dobar prediktor predrasuda (među sjevernoameričkim kršćanima). Činilo se paradoksalnim, s obzirom da religija u svojoj suštini poziva na ljubav, bratstvo i jednakost među ljudima. Allport (1950., prema Hill & Hood, 1999.) objašnjava taj paradoks na slijedeći način: Iako se dva pojedinca mogu

angažirati u jednaka religiozna ponašanja, motivi koji se nalaze u njihovoj osnovi mogu se razlikovati, ovisno od zrelosti njihovog religijskog sentimenta. Vremenom je ovu, vrjednosno jasno ograničenu diferencijaciju, pretočio u manje *osudujuće* koncepte intrinzične i ekstrinzične religiozne orijentacije.

Dakle, Allportov raniji rad zasnivao se na tzv. zreloom religijskom sentimentu koji karakterizira dobra izdiferenciranost, kompleksan i kritički pristup, dinamičnosti, generiranje vlastitog etičkog koda, primijenjenost na sva područja života, integralnost i heurističnost. Mnogo manje je govorio o *nezreloom* religijskom sentimentu, koji ima suprotne osobine. Šezdesetih godina, Allport uvodi pojmove intrinzične i ekstrinzične religiozne motivacije, ali nije sasvim jasno predstavlja li izostavljanje ranije spomenutih koncepata (ne)zrelog religioznog sentimenta sužavanje njegova učenja ili, pak, implicitnu pretpostavku intrinzične i ekstrinzične religiozne orijentacije.

U svakom slučaju, ono što zahvata suštinu razlike ekstrinzične u odnosu na intrinzičnu religioznu orijentaciju može se iskazati sljedećim polaritetima: instrumentalno – ultimativno (krajnje), periferno – centralno i sporedno – glavno, koje oličavaju različite uloge koje religija može igrati u životu pojedinca.

Ekstrinzična religiozna motivacija je utilitaristička, tj. pojedinac usvaja religiozna uvjerenja ili sudjeluje u vjerskim obredima jer mu to pomaže u dosezanju svjetovnih ciljeva, poput utjehe, zaštićenosti, poboljšanja socijalnog statusa, ugleda i odobravanja drugih.

Dakle, u životu ekstrinzično motiviranog pojedinca religija ima instrumentalnu ulogu bilo da služi selfu (na intrapsihičkoj razini) ili, pak, njegovoj socijalnoj poziciji (na interpersonalnoj razini). S druge strane, intrinzična religiozna orijentacija upravljena je ciljevima koje postavlja sama religijska tradicija, ciljevima koji su onostrani, a ne ovosvjetski. Religija predstavlja glavni, vrhovni motiv, a sve ostale potrebe, ma koliko bile snažne, imaju manji značaj. Tako orijentiranom pojedincu religija pruža okvir za razumijevanje života u cijelosti te predstavlja ujedinjujuću koncepciju egzistencije.

Allport smatra da intrinzična orijentacija teži „unifikaciji bića, uzima zaozbiljno učenja o bratstvu i teži transcendiranju svih potreba baziranih na usredotočenosti na sebe“ (prema Belgum, 1967.). Intrinzično motiviran pojedinac asimilira svoja religijska uvjerenja u sva područja života, za razliku od ekstrinzično motiviranog, koji bira ono što mu se *sviđa* iz religije.

Dakle, prvi, prema Allportu, živi svoju religiju, a drugi je koristi. U skladu s tim su i kasnije metaanalize (npr. Gorsuch & Aleshire, 1974.), koje su pokazale da je religiji duboko predana osoba tolerantna, dok je osoba vezana uz religiju iz socijalnih razloga puna predrasuda.

Kreator koncepata ekstrinzične i intrinzične religiozne orijentacije je očekivao visoku negativnu korelaciju između dviju skala, tj. smatrao je da se radi o jednom bipolarnom kontinuumu. Međutim, zanimljivo je da su kasnija istraživanja (Batson, 1976.) pokazala da se radi o dvije neovisne dimenzije, tj. da visoka ekstrinzična motivacija ne znači neminovno i nisku intrinzičnu, i obrnuto. Time se pojedinac, s obzirom na svoj rezultat na obje skale, teoretski može svrstati u jednu od četiri kategorije: intrinzična religiozna motivacija (visok rezultat na intrinzičnoj, a nizak na ekstrinzičnoj skali), ekstrinzična religiozna motivacija (visok rezultat na ekstrinzičnoj, a nizak na intrinzičnoj skali), nereligioznost (nizak rezultat na obje skale) i indiskriminantna religioznost (visok rezultat na obje skale).

Kasnija istraživanja tipova religioznosti baziraju se na Allportovim konceptima, s tim da se obogaćuju. Npr., Batson i Ventis (prema Ćoriću, 1998.), pored ekstrinzične i intrinzične religioznosti, uvode i treću kategoriju: traganje za religioznošću (*religion as a quest*), čije su osobine sumnja, kompleksnost, traženje, distanca i skepsa spram tradicionalnih ortodoksnih religijskih stavova. Takva je osoba sposobna nositi se sa egzistencijalnim pitanjima bez umanjivanja njihove kompleksnosti, svoj skepticizam i religijske sumnje smatra pozitivnim i otvorena je promjeni religijskih vjerovanja. Iako u domenu psihologijskog pristupa religioznoj motivaciji prevladavaju Allportovi koncepti, potrebno

je spomenuti da su i drugi autori uviđali polaritete u dimenzijama religioznosti koji se u biti svode na Allportove koncepte. Ti polariteti su npr. unutarnja religioznost – puko držanje vanjskih normi (Dewey), primarna religija – kondicionirana religija (Clark), konverzija – adhezija (Nock), predana – konformitetna (Allen), osobno integrirana – društvena (Lenski); prema Ćoriću, 1999.

Pitanje religiozne orijentacije je osjetljivo i kontraverzno upravo zbog implicitnih vrijednosnih postavki. Zato se i valjanost instrumenata koji se koriste za njeno mjerenje uvijek posmatra kroz prizmu vrijednosti samih autora (Hill & Hood, 1999.). Pored ove, značajna je još jedna teoretska kritika, a ta je da religijski razvoj često uključuje proces sumnje i testiranja religioznih uvjerenja (Batson i sar., 1993., prema Cohenu, 2004.), čime je mjerenje religiozne orijentacije individue upitno u određenom razvojnom momentu.

Kad je u pitanju naše društvo, tematika religioznosti se mora posmatrati kroz prizmu specifičnog značaja koje zajednici daje islam. Naime, u islamu ne postoji konflikt između pojedinca i društva: rad za vlastito dobro je rad za društvenu zajednicu i obrnuto. U tom smislu, i vjera pojedinca direktno je proporcionalna vjeri zajednice i njome je uvjetovana. Radi održavanja harmonije među ljudima, muslimani se podstiču na složnost i bratstvo, čija je bitna osnova jedinstvenost u pitanjima izvršavanja vjerskih obaveza. Poseban naglasak je stavljen na ispunjavanje obreda, koji u svom manifestnom obliku oličavaju i obznanjuju slijeđenje istog puta.

Dakle, vjernici se podstiču na sagledavanje socijalnih reperkusija svoga ponašanja. Ova činjenica je veoma bitna u kontekstu razmatranja specifičnosti koncepata ekstrinzične i intrinzične religiozne orijentacije kod muslimana, s obzirom da su nastali izvorno u okviru kršćanskih zajednica. Sasvim je plauzibilno pretpostaviti drukčiju distribuciju religioznosti kad je u pitanju muslimanska populacija, kao i različitu povezanost dviju religioznih orijentacija. Ali, u odsustvu ozbiljnijih empirijskih istraživanja, pretpostavke o tome ostat će samo na nivou teoretskih razmatranja.

LITERATURA

1. Cohen, A.B. i sur. (2004). *Social versus individual motivation: Implications for normative definitions of religious orientation*. **Personality and Social Psychology Review**
2. Cvitković, I. (1974.), *Društvo, religija, mladi*, SSO BiH
3. Cvitković, I. (2001.), *Sociologija spoznaje*, **DES, Zenica**
4. Ćorić, Š. Š. (1998), *Psihologija religioznosti*, **Slap, Jastrebarsko**
5. Eisinga, R., Billiet, J., Felling, A. (1999.), *Christian religion and ethnic prejudice in cross-national perspective*, *International Journal of Comparative Sociology*, **40, 375-393**
6. El-Alwani, T. J. (1993.), *Ethics of disagreement in islam*, *International Institute for Islamic Thought*, **Herndon**
7. Glock, C. Y., Stark, R. (1965). *Religion and Society in Tension*, *Rand McNally*, **Chicago**
8. Hill, P.C., Hood, R.W.Jr. (1999.), *Measures of Religiosity*, *Religious Education Press*, **Birmingham, Alabama**
9. Knight, G.D., Sedlacek, W. E. (1981.), *Religious Orientation of College Students*, **University of Maryland, College Park**
10. Krech, D., Crutchfield, R. S., Ballachey, E.L. (1962.), *Pojedinac u društvu*, ZZUNS, **Beograd**
11. Laća, J. (1999.), *Religijski leksikon*, *Masta*, **Zagreb**
12. Meissner, W.W. (1987.), *Life and faith, psychological perspectives on religious experienc.*, *Georgetown University Press*, **Washington D.C.**

Summary

A PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF RELIGION AND OF
RELIGIOUS MOTIVATION

Mersiha Jusić

One of the most important areas of psychological research, in the field of religion, is religious motivation, that is, identifying and categorizing motivational forces laying at the heart of religiousness, whether it be operational and manifest or individual and subjective. The Allport's concepts of extrinsic (religiousness as an instrument of satisfying needs) and intrinsic (religiousness for the sake of religiousness) religious orientation are dominant in this domain. In most research, based on the population of members of various Christian churches, these two variables were not correlated, that is they were independent. Theoretical weakness relates to the fact that an author's own views influence the extrinsic-intrinsic division lines, which also influences the measuring instruments. It would be, both theoretically and practically, very interesting to discover specifics of religious orientation of the Muslims.

موجز

البعد النفسي للدين والحافز الديني

مرسيها يوسيتش

يعتبر الحافز الديني أحد أهم المجالات التي يوليها علم النفس الاهتمام والبحث، عندما تكون المسألة متعلقة بالدين، وذلك بغية تعريف وتصنيف القوى المحركة الموجودة في أصل التدين، سواء اتخذ هذا التدين شكلا عمليا ظاهرا، أو بقي فرديا وداخليا. وتسيطر على هذا المجال مفاهيم ألپورت حول التوجه الديني الخارجي (التدين كوسيلة لتلبية الحاجات) والتوجه الديني الداخلي (التدين من أجل التدين). ولقد بينت معظم الأبحاث المطبقة على المتدينين المسيحيين بأن هاتين المتغيرتين غير مترابطتين فيما بينهما، أي أن كل واحدة منهما مستقلة عن الأخرى. والانتقادات النظرية تتعلق عموما باحتمال خضوع هذا التقسيم الخارجي - الداخلي لرؤية المؤلف الشخصية للقيم، وهذا بدوره يؤثر على وسائل القياس نفسها. ومن المثير - من الناحية النظرية و العملية - أن يتم كشف خاصية التوجه الديني عند المسلمين.